

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2026. Т. 29 (3)**

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2026. Vol. 29. Is. 3. Pp. 1316–1330
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ /

IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2026_29_3_1316-1330

1930-ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІК ӨңІРДЕ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАН БІЛІМ САЛАСЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАСІРЕТТІ ТАҒДЫРЫ

Сейдехан Нұрмаханұлы Әлібек¹, Ержан Джаркинбаевич Пазиров^{2*}, Сакен Курбанбекович Косанбаев³

¹ М. Әуезов атындағы ОҚУ

(5-үй, Тауке хан даңғ., 160012 Шымкент, Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының докторы, профессор

<https://orcid.org/0009-0003-5638-8788> E-mail: seid-61@mail.ru

² М. Әуезов атындағы ОҚУ

(5-үй, Тауке хан даңғ., 160012 Шымкент, Қазақстан Республикасы)

PhD доктор, аға оқытушы, *Корреспондент автор

<https://orcid.org/0000-0002-7728-2136> E-mail: pazilov82@mail.ru

³ М. Әуезов атындағы ОҚУ

(5-үй, Тауке хан даңғ., 160012 Шымкент, Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент

<https://orcid.org/0000-0003-3607-84287> E-mail: kurbanbekovich.saken@bk.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

© Әлібек С.Н., Пазиров Е.Д., Косанбаев С.К., 2026

Аңдатпа. *Kipicne.* Мақалада Қазақстанның оңтүстік өңірінің педагогикалық зиялыларына қатысты 1930-жылдардағы кеңес мемлекетінің қуғын-сүргін саясатын зерттеуге арналған. Зерттеудің өзектілігі саяси қуғын-сүргін тетіктерін және олардың өңірдің білім беру жүйесін дамытуға және педагогикалық мекемелерінің кадрлық құрамын қалыптастыруға әсерін одан әрі зерделеу қажеттілігіне негізделген. *Мақсаты мен міндеттері.* Зерттеудің мақсаты - білім беру саласының қызметкерлеріне қатысты кеңес билігінің қуғын-сүргін саясатын іске асырудың ерекшеліктерін анықтау, сондай-ақ оның өңірлік білім беру жүйесі үшін салдарын айқындау болып табылады. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеудің дереккөздік базасын кеңестік жазалау органдарының мұрағаттық құжаттары, қылмыстық істер бойынша тергеу хаттамалары, тінту ордерлері, жеке тектік құжаттар, қуғын-сүргінге ұшырағандардың туыстары мен ұрпақтарының өтініштері құрады. Бұған дейін ғылыми айналымға енгізілмеген педагогикалық зиялы қауым өкілдерінің, оның ішінде М. Әндіжанов, Ж. Қыстаубаев және басқа да педагогтардың тағдырына байланысты құжаттарға ерекше назар аударылды. Зерттеуде дереккөздік талдау, жүйелеу, салыстырмалы талдау және тарихи дереккөздерді саралау әдістері қолданылған. *Нәтижелер.* Оңтүстік Қазақстанның оқу-ағарту саласының зиялыларына қатысты саяси қуғын-сүргіннің сипаты мен тетіктері туралы түсініктерді кеңейтуге мүмкіндік беретін бұрын белгісіз мұрағаттық материалдар кешені ғылыми айналымға енгізілді. Құжаттарды талдау негізсіз айыптауларды, тінтулер жүргізуді және білім беру саласының

қызметкерлеріне қатысты қуғын-сүргіндік шараларын қолдануды қоса алғанда, тергеу іс-шараларын жүргізу кезінде көптеген заң бұзушылықтардың бар екенін айғақтайды. Қуғын-сүргін саясаты жекелеген педагогтарға ғана әсер етіп қоймай, өңірдің білім беру мекемелерінің кадрлық әлеуетіне де айтарлықтай әсер еткені анықталды. *Қорытынды.* 1930-жылдардағы саяси қуғын-сүргіндер Оңтүстік Қазақстанның білім беру мекемелерінің кадрлық құрамының едәуір өзгерткен факторларының бірі болды. Педагогикалық интеллигенцияның едәуір бөлігін кәсіби және қоғамдық ортадан ығыстырып шығару, білім беру қызметінің сабақтастығына және өңірдің педагогикалық әлеуетін дамытуға теріс әсерін тигізді. Кеңестік қуғын-сүргін саясаты білім беру жүйесіне қатаң саяси және идеологиялық бақылау орнатуға ықпал еткенін және педагог кадрлардың кәсіби, ғылыми және қоғамдық қызметін едәуір шектегенін көрсетеді. Зерттеу аясында жаңа мұрағаттық дереккөздерді ғылыми айналымға енгізілуі білім беру саласындағы саяси қуғын-сүргіндердің ауқымы, тетіктері мен өңірлік ерекшеліктері туралы бұрын қалыптасқан түсініктерді нақтылауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Оңтүстік өңір, кеңестік кезең, оқу-ағарту саласы, саяси қуғын-сүргін, білім беру қызметкерлері, ағартушылар, педагогикалық интеллигенция.

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Оңтүстік Қазақстан өңіріндегі XX ғасырдың 20-50 жылдарындағы саяси қуғын-сүргін (жаңа архивтік материалдар және қуғын-сүргін құрбандары ұрпақтарының естеліктері негізінде)» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (ЖТН: AP26199651).

Дәйексөз үшін: Әлібек С.Н., Пазиллов Е.Д., Қосанбаев С.Қ. 1930- жылдары Оңтүстік өңірде саяси қуғын-сүргінге ұшыраған білім саласы қызметкерлерінің қасіретті тағдыры // Отан тарихы. 2026. Т. 29. №3 1316-1330-бб. [қазақша]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1316-1330

TRAGIC FATE OF REPRESSED EDUCATION WORKERS OF THE SOUTHERN REGIONS IN THE 1930s

Seidehan Nurmakhanovich Alibek¹, Yerzhan Dzharkinbaevich Pazilov^{2*},
Saken Kurbanbekovich Kosanbayev³

¹M. Auezov South Kazakhstan University
(House 5, Tauke Khan Ave., 160012 Shymkent, Republic of Kazakhstan)
Doctor of historical sciences, professor
<https://orcid.org/0009-0003-5638-8788> E-mail: seid-61@mail.ru

²M. Auezov South Kazakhstan University
(House 5, Tauke Khan Ave., 160012 Shymkent, Republic of Kazakhstan)
PhD, senior lecturer, Corresponding author
<https://orcid.org/0000-0002-7728-2136> E-mail: pazilov82@mail.ru

³M. Auezov South Kazakhstan University
(House 5, Tauke Khan Ave., 160012 Shymkent, Republic of Kazakhstan)
Candidate of historical sciences, Associate professor
<https://orcid.org/0000-0003-3607-84287> E-mail: kurbanbekovich.saken@bk.ru

© Valikhanov IHE, 2026

© Alibek S.N., Pazilov Ye.D., Kosanbayev S.K., 2026

Abstract. Introduction. This article examines the repressive policies of the Soviet state directed at the teaching intelligentsia in the southern region of Kazakhstan during the 1930s. The study is relevant due to the need to further investigate the mechanisms of political repression and their impact on the development of the education system and the composition of teaching staff in the region's educational institutions. *Purpose and objectives.* The aim of the study is to identify the specific characteristics of how the Soviet authorities implemented repressive policies against education professionals and to determine the consequences of these policies for the regional education system. *Materials and Methods.* The study draws upon a source base comprising archival documents from Soviet punitive agencies, criminal investigation records, search warrants, personal papers, and statements and petitions from the relatives and descendants of repressed

individuals, all held in regional archives. Particular attention is paid to documents-previously unexamined in scholarly research-concerning the fates of members of the pedagogical intelligentsia, including M. Andizhanov, Zh. Kystaubayev, and other educators. The study employs methods of source analysis, systematization, comparative analysis, and the differentiation of historical sources. *Results.* A body of previously unknown archival materials has been introduced into scholarly discourse, broadening the understanding of the nature and mechanisms of political repressions directed against the teaching intelligentsia of Southern Kazakhstan. Analysis of the documents reveals numerous violations of legality during investigative proceedings, including unfounded accusations, searches, and the application of repressive measures against education professionals. It has been established that the policy of repression affected not only individual educators but also had a significant impact on the staffing capacity of the region's educational institutions. *Conclusion.* The political repressions of the 1930s were a factor in the significant transformation of the teaching staff in the educational institutions of Southern Kazakhstan. The removal of a substantial portion of the pedagogical intelligentsia from the professional and public spheres had a negative impact on the continuity of educational activities and the development of the region's pedagogical potential. Research indicates that repressive policies facilitated the establishment of strict political and ideological control over the education system and significantly curtailed the professional, scholarly, and civic activities of educators. The introduction of new archival sources into academic discourse makes it possible to refine existing understandings regarding the scale, mechanisms, and regional specificities of political repressions within the sphere of education.

Keywords: South Kazakhstan, Soviet period, the sphere of education, political repression, education workers, educators, pedagogical intelligentsia.

Acknowledgements: The article was carried out within the framework of the project of grant funding of the Ministry of Science and higher education of the Republic of Kazakhstan on the topic "political repression in the South Kazakhstan region of the 20-50s of the XX century (based on new archival materials and memories of descendants of victims of repression)" (IRN: AP26199651).

For citation: Alibek S.N., Pazilov Ye.D., Kosanbayev S.K. Tragic fate of repressed education workers of the Southern regions in the 1930s // *Otan tarihiy.* 2026. Vol. 29. No. 3. Pp. 1316–1330. [in Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1316-1330

ТРАГИЧЕСКИЕ СУДЬБЫ РЕПРЕССИРОВАННЫХ РАБОТНИКОВ ОБРАЗОВАНИЯ ЮЖНОГО РЕГИОНА В 1930-Е ГОДЫ

Сейдахан Нурмаханович Алибек¹, Ержан Джаркинбаевич Пазиллов^{2*}, Сакен Курбанбекович Косанбаев³

¹Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова
(д. 5, просп. Тауке хана., 160012 Шымкент, Республика Казахстан)
Доктор исторических наук, профессор
<https://orcid.org/0009-0003-5638-8788> E-mail: seid-61@mail.ru

²Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова
(д. 5, просп. Тауке хана., 160012 Шымкент, Республика Казахстан)
PhD, старший преподаватель, Корреспондирующий автор
<https://orcid.org/0000-0002-7728-2136> E-mail: pazilov82@mail.ru

³Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова
(д. 5, просп. Тауке хана., 160012 Шымкент, Республика Казахстан)
Кандидат исторических наук, доцент
<https://orcid.org/0000-0003-3607-84287> E-mail: kurbanbekovich.saken@bk.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Алибек С.Н., Пазиллов Е.Д., Косанбаев С.К., 2026

Аннотация. *Введение.* Статья посвящена исследованию репрессивной политики советского государства в отношении педагогической интеллигенции Южного региона Казахстана в 1930-е гг. Актуальность исследования обусловлена необходимостью дальнейшего изучения механизмов

политических репрессий и их влияния на развитие системы образования и формирование кадрового состава педагогических учреждений региона. *Цель и задачи.* Цель исследования - заключается в выявлении особенностей реализации репрессивной политики советской власти в отношении работников сферы образования, а также в определении ее последствий для региональной системы образования. *Материалы и методы.* Источниковую базу исследования составили архивные документы советских карательных органов, протоколы расследований по уголовным делам, ордера на обыск, документы личного происхождения, заявления и ходатайства родственников и потомков репрессированных, хранящиеся в региональных архивах. Особое внимание уделено ранее не введенным в научный оборот документам, связанным с судьбами представителей педагогической интеллигенции, в том числе М. Андижанова, Ж. Кыстаубаева и других педагогов. В исследовании применены методы источниковедческого анализа, систематизации, сравнительного анализа и дифференциации исторических источников. *Результаты.* В научный оборот введен комплекс ранее неизвестных архивных материалов, позволяющих расширить представления о характере и механизмах политических репрессий в отношении педагогической интеллигенции Южного Казахстана. Анализ документов свидетельствует о наличии многочисленных нарушений законности при проведении следственных мероприятий, включая необоснованные обвинения, проведение обысков и применение репрессивных мер в отношении работников сферы образования. Установлено, что репрессивная политика затронула не только отдельных педагогов, но и оказала существенное воздействие на кадровый потенциал образовательных учреждений региона. *Заключение.* Политические репрессии 1930-х гг. стали одним из факторов существенной трансформации кадрового состава образовательных учреждений Южного Казахстана. Устранение из профессиональной и общественной среды значительной части педагогической интеллигенции негативно отразилось на преемственности образовательной деятельности и развитии педагогического потенциала региона. Исследование показывает, что репрессивная политика способствовала установлению жесткого политического и идеологического контроля над системой образования и существенно ограничила профессиональную, научную и общественную деятельность педагогических кадров. Введение в научный оборот новых архивных источников позволяет уточнить ранее сложившиеся представления о масштабах, механизмах и региональных особенностях политических репрессий в сфере образования.

Ключевые слова: Южный регион, советский период, сфера просвещения, политические репрессии, работники образования, просветители, педагогическая интеллигенция.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках реализации проекта программно-целевого финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Политические репрессии на территории Южного Казахстана в 20-50 гг. XX века (на основе новых архивных материалов и воспоминаний потомков репрессированных)» (ИРН: AP26199651).

Для цитирования: Алибек С.Н., Пазиллов Е.Д., Косанбаев С.К. Трагические судьбы репрессированных работников образования Южного региона в 1930-е годы // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 3. С. 1316–1330. [на казахском яз.]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1316-1330

Кіріспе. Отандық тарихнамада кеңестік кезеңдегі ұлттық интеллигенцияға, оның ішінде білім саласындағы ағартушыларға қарсы жүргізілген саяси қуғын-сүргін шаралары – терең зерделеуді талап ететін түйткілді тақырыптардың бірі. Өйткені, XX ғасырдың алғашқы жартысында қазақ халқының ұлттық санасын оятып, білім мен ғылымға үндеген зиялылардың мол шоғыры Кеңес үкіметі тарапынан жазықсыз қуғын-сүргінге ұшырап, жаппай жазаланды. Ағартушы элита өкілдерін ел өмірінің барлық саласынан – саяси, әлеуметтік, мәдени және оқу-ағарту ісінен толық аластату қоғам дамуына орасан зор зардаптарын тигізді. Кеңестік кезеңде оқу-ағартушылық қызметпен айналысқан зиялыларға қарсы жүргізілген қуғын-сүргін саясаты қазақ ұлтының жаңа сапалық деңгейге көтерілуіне мүмкіндік бермей, білім мен ғылымның дамуын көптеген жылдарға кейін шегерген зиянды құбылысқа айналды. Осы орайда оқу-ағарту саласындағы зиялыларды жазықсыз қуғынға ұшыратқан бұл саяси науқанның салдары мейлінше зерттеліп, сталиндік террордың ақиқаты толық айтылды дей алмаймыз. Әсіресе, 1930-жылдары оқу-ағарту саласы қызметкерлеріне қарсы қуғын-сүргін тарихының толық бейнесін ашып көрсететін аймақтық деңгейдегі құпия тергеу материалдары соңғы жылдарға дейін зерттеушілерге қолжетімсіз болып келді.

Мәселен, І. Қозыбаев, А. Жанбосынова секілді зерттеушілер өз еңбектерінде соңғы жылдары жүргізілген қуғын-сүргін құрбандарын жаппай ақтау үдерісіндегі елеулі кемшіліктерді орынды атап

көрсетеді. Зерттеушілердің пайымдауынша, күрделілігі әртүрлі және сақталу деңгейі төмен мыңдаған тергеу істерін зерделеу қажеттілігіне байланысты архив мәліметтерін жаппай құпиясыздандыруға толық мүмкіндік тудырылмаған. Бұған біріншіден, бірнеше жылға созылатын дайындық жұмыстары талап етіледі, екіншіден, соған сәйкес барлық тұлғаларды қысқа мерзімде бір сәтте ақтау мүмкін емес деп тұжырымдайды [Жанбосынова, Қозыбаев, 2024: 31].

2021 жылғы сәуірде өткен Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның екінші отырысында саяси қуғын-сүргінге қатысты жабық архив қорларын жан-жақты зерделеу және оларды кезең-кезеңімен құпиясыздандыру жөніндегі кіші комиссия құру туралы шешім қабылданғаны белгілі.

Кейіннен аталмыш Мемлекеттік комиссияның шешімдеріне сүйене отырып, Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы, Ұлттық қауіпсіздік комитеті (ҰҚК) және Ішкі істер министрлігі (ІІМ) жанындағы құпия қорлар мен материалдарды құпиясыздандыру бойынша тұрақты жұмыс істейтін комиссиялардың қызметі қайта жанданғаны да анық. Жалпы алғанда, бір жарым жылдық жұмыс қорытындысы бойынша Бас прокуратура тарапынан 1929–1956 жылдар аралығындағы 2,4 миллионнан астам архивтік карточка құпиясыздандырылды. Сонымен қатар, ҰҚК бойынша 1,5 мыңнан астам, ал ІІМ бойынша 5,3 мыңнан астам архивтік іс пен құжат құпиялық мәртебесінен шығарылды [Материалы государственной комиссии..., 2023a]. Былайша айтқанда, 3 жыл ішінде Мемлекеттік комиссия жұмысының аясында 72 томнан тұратын деректі жинақ баспаға дайындалып, жеткілікті тиражбен жарық көріп, аталған еңбектердің бір бөлігі Мемлекеттік комиссия порталына салынды. Ақиқатында, аталған авторлар кейбір тақырыптар бойынша зерттеулердің толық қамтылмағанына сын көзбен қараса да, саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жұмыстарының оң нәтижелерді көрсете бастағанын да атап өткеніміз жөн. Яғни, Мемлекеттік комиссияның қарқынды жұмыстарының нәтижесінде саяси қуғын-сүргінге ұшырағандарға қатысты тарихи әділеттілік орнап, күні бүгінге дейін жарияланбай сақталып келген арнайы архивтердегі көптеген құжаттар құпиясыздандырылды, ауқымды жұмыстар атқарылып, өңірлерде қуғын көрген көптеген тұлғалардың тағдырын айғақтайтын жаңа архивтік тың мәліметтер ғылыми айналымға түсті. Осы зерттеу жұмысының авторлары да аталған Комиссияның өңірлік жұмыс топтарының құрамына кіре отырып, аз уақыт болса да Шымкент қалалық Полиция департаментінің арнайы архивіндегі құпия тергеу материалдарымен танысып, зерделеуге мүмкіндік алды.

Алайда Оңтүстік өңіріндегі облыстық, қалалық және аудандық жергілікті архив қорларының өзінде әлі де болса зерттеуді қажет ететін тың архив құжаттары аз емес. Тіпті, күні бүгінге дейін толық ақталды делініп жүрген көптеген тұлғалардың өмірі мен қызметіне қатысты ғылыми айналымға түссе қоймаған құжаттардың мол шоғыры жергілікті аудандық архив қорларынан анықталды. Осы орайда, Шымкент қаласы мен облыс аумағында саяси қуғын-сүргін кезеңінде білім саласын басқарып, оқу-ағарту ісіне айтарлықтай үлес қосқан тұлғалар тағдыры тасада қалып қойғаны да белгілі болып отыр. Сондықтан да жергілікті деңгейдегі архиві қорларындағы білім саласы қызметкерлеріне қатысты тың құжаттарды іздеп тауып, ғылыми айналымға қосу жұмыстары әлі күнге дейін өзекті деп есептейміз.

Материалдар мен әдістер. Мақаланың деректік қорын құрайтын танымдық мәні ерекше материалдар архивтік құжаттарының, баспасөз материалдарының, құжаттық жинақтардың, тарихи жады деректерінің мәліметтері арқылы кеңінен ғылыми айналымға тартылады. Атап айтқанда Шымкент қаласы Полиция департаментінің мемлекеттік арнайы архивіндегі №713-тергеу ісінде Оңтүстік Қазақстан облыстық халыққа білім беру бөлімін басқарып, өңірдің оқу-ағарту ісінің дамуына өлшеусіз үлес қосқан М. Андижанов және оның жеке басының тектік құжаттары: автобиографиясы, мінездеме, отбасылық жағдайы, білімі т.б. тергеу және сот істері барысындағы мәліметтер жинақталған. Талдау барысында анықталғандай, архивтік-тергеу істеріндегі кейбір мәліметтер жалған айыптауларға сүйеніп, қолдан бұрмаланғаны да белгілі болды. Соған қарамастан, қуғын-сүргінге ұшыраған азаматтардың жеке бас құжаттары мен архивтік тергеу істері қарастырылып отырған тақырыпты зерттеуде құнды дерек көзі болып табылады. Өйткені, аталмыш құпия архив құжаттары оңтүстік өңірдің оқу-ағарту саласына басшылық жасаған тұлғалардың туған жылына, отбасылық жағдайына қатысты осы кезге дейін даулы мәселелер жөнінде нақты әрі шынайы деректер береді. Ал Шымкент қаласы Полиция департаментінің мемлекеттік арнайы архивінің 9-қорының құжаттарында ағартушы-педагог Ж. Қыстаубаевқа қатысты архивтік-тергеу істері жинақталған. Аталмыш сипаттағы бұл құжаттар осы кезге дейін белгісіз болып келген

Ж. Қыстаубаевтың жеке басына қатысты биографиялық ақпараттарды анықтауға, тергеу барысы мен айыптау қорытындыларымен танысуға мүмкіндік береді.

Түркістан облысы қоғамдық-саяси тарихының мемлекеттік архивінде өңірдегі ағарту саласын дамытуға сүбелі үлес қосқан ұлт зиялыларының ұстаздық қызметі турасында толыққанды мәліметтер берілген. Атап айтқанда 40-жылдың құжаттарында оңтүстік өңірдің оқу-ағарту саласын басқарған азаматтар жөнінде қысқаша ғана ақпараттар (аты-жөні, партияға қатыстылығы, білім мен әлеуметтік мәртебесі, жұмыс орны, тұтқындалу күні, үкімнің орындалу мерзімі, ақталуына немесе қайтыс болуына қатысты мәліметтер) беруімен ерекшеленеді. Мұндай мәліметтер аймақтағы қуғын-сүргінге ұшыраған тұлғалардың санын, тұтқындалу себептерін, жазықсыз жазаланған интеллигенцияның жекелеген топтарын анықтауға көмектеседі.

Оңтүстік өңірдің оқу-ағарту саласы қызметкерлеріне қатысты маңызды мәліметтер аудандық архивтерде де жетерлік. Сондықтан, зерттеу барысында Кентау өңірлік архивінің, Түркістан қалалық архивінің, Бәйдібек, Төлеби, Түлкібас, Сауран, Созақ, Сайрам, Отырар, Жетісай, Сарыағаш, Қазығұрт т.б. аудандық архив қорларындағы саяси қуғын-сүргін құрбандарына қатысты бұрын жария етілмеген жаңа құжаттар ғылыми айналымға ұсынылады. Осы құжаттар арқылы кезінде ату жазасына кесілген, ұзақ мерзімге сотты болған Оңтүстік өңірі азаматтарының қасіретті тағдырына, өнегелі өмір белестерінің соңғы кезеңдеріне толық қанығуға болады.

Зерттеу барысында 1930-шы жылдары кеңестік қуғын-сүргін саясатын терең талдауға мүмкіндік беретін тарихи-деректанулық сын, салыстырмалы-тарихи және проблемалық-хронологиялық, саралау, талдау, жүйелеу әдістері қолданылды. Саралау әдісі қарастырылып отырған кезеңде кеңес үкіметінің билігі мен интеллигенция арасындағы қарым-қатынас қалай өрілгенін түсінуге септігін тигізеді. Талдау және жүйелеу әдістері қарастырып отырған кезеңде Оңтүстік өңірдегі білім беру саласы қызметкерлерінің сандық және сапалық құрамын анықтауға, тұжырымдамалық қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Салыстырмалы-тарихи әдіс кеңестік қуғын-сүргін саясатының мазмұнын аймақтық деңгейде сол кездегі нақты тарихи жағдайға сәйкес талдауға, себеп-салдарлы байланыстарын зерттеуге, сондай-ақ білім беру саласының дамуына кері зардаптарын тигізген үдерістерді зерттеуге жол ашады.

Талқылау. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев: «... XX ғасырдың 20-50-ші жылдарындағы саяси қуғын-сүргін зобалаңы – халқымыздың тарихындағы қасіретті кезең. Сол жылдардағы орасан зор адам шығыны мен тағдыр тауқыметі әрбір азаматтың жүрегіне жара салды», – деп тарихи әділеттілікті қалпына келтіруді көздеп, осы бағыттағы тарихи зерттеулердің өзекті екенін атап өткен болатын. Осы ретте зерттеу тақырыбының өзектілігін мына себептер одан әрі арттыра түседі. Біріншіден, саяси сипатына байланысты кеңестік кезеңдегі Оңтүстік Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін тарихына қатысты архив құжаттары соңғы жылдарға дейін құпиясыздандырылған жоқ, сол себепті, зерттеушілер үшін қолжетімсіз болып келді. Екіншіден, Оңтүстік өңірдің аудандық архивтерінде (Кентау өңірлік архиві, Түркістан қалалық архиві, Бәйдібек, Төлеби, Түлкібас, Сауран, Созақ, Сайрам, Отырар, Жетісай, Сарыағаш, Қазығұрт т.б.) кеңестік саяси қуғын-сүргін құрбандарына қатысты бұрын жария етілмеген тың құжаттар молынан шоғырланғаны анықталып отыр.

XX ғасырдың 20-50-ші жылдарындағы саяси қуғын-сүргін тарихын зерттеуге деген қоғамдық қызығушылықтың, сондай-ақ осы бағыттағы арнайы тарихи зерттеулердің де барынша көбеюіне ықпал еткен келесі бір бастама – 2020 жылы 24 қарашада «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия құру туралы» арнайы жарлыққа қол қойылуы еді. Мемлекеттік комиссияның басты міндеті – кеңестік кезеңдегі саяси қуғын-сүргін құрбандарының барлық санаттарына қатысты тарихи әділеттілікті толық қалпына келтіру болды. Осы мақсатта Оңтүстік өңірде қуғын-сүргінге ұшыраған әр түрлі топтарды ақтау бағыттарын пысықтау үшін Шымкент қаласы және Түркістан облысы бойынша арнайы жұмыс топтары құрылып, жұмыстар жүргізілді. Мемлекеттік комиссияның осы бағыттағы 3 жылдық зерттеу жұмыстарының нәтижесінде «XX ғ. 20-50 жж. саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау бойынша Мемлекеттік комиссия материалдары» сериясымен 33 жинақ (төртеуі – монография, 29-ы – құжаттар мен материалдар жинағы) жарияланды [Материалы государственной комиссии..., 2023б]. Алайда бұл зерттеулерде XX ғасырдың 30-жылдарындағы Оңтүстік өңірдегі оқу-ағарту саласының зиялы тұлғалары, олардың отбасылары (әйелдер, балалар), ұрпақтарының ауызша естеліктері ғылыми айналымға енгізілмеген.

XX ғ. 20-50 жж. саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау бойынша Мемлекеттік комиссия жұмысының аясында жарық көрген «Халық жады» сериясымен шыққан «XX ғасырдың 20-50

жылдарындағы саяси қуғын-сүргіннен зардап шеккен құрбандардың ұрпақтары мен куәгерлерінен алынған сұқбат және естеліктер» жинағында да Оңтүстік өңірінің материалдары аз қамтылған [Книга Памяти..., 2023: 121].

Қарастырылып отырған мәселенің мән-жайы отандық тарих ғылымының алдыңғы буын өкілдерінің бірі Қ. Алдажұманов еңбегінде әр қырынан зерттелген [Алдажұманов, 2013: 179]. Автор өз зерттеуінде кеңес қоғамындағы әлеуметтік-саяси өзгерістер Қазан төңкерісінен кейін қалыптасқан тоталитарлық жүйенің қыспағымен, халықтың белгілі бір бөлігін құрбан ету арқылы жүзеге асырылған болатын деп тұжырымдайды. Бұл зерттеу жұмысында біз қарастырып отырған мәселе ішінара ғана талданады.

Тақырыпқа тікелей қатысты еңбектердің ішінде т.ғ.к., профессор С.У. Бакторазовтың монографиясы ерекше атап өтуге болады [Бакторазов, 2017: 115]. Зерттеу жұмысында ХХ ғасырдың 20-30 жылдарындағы Қазақстанның оңтүстігіндегі жалпы ішкі саяси жағдайларға талдау жасалынып, жазалау органдарының қатаң қуғын-сүргіндік іс-шаралар арқылы орталықтың саяси бағытымен келіспеушілерді қалай тұқыртып ұстағандығын, тың себеп-салдарлары фактілік материалдар негізінде айқындалады. Кітапта Оңтүстік өңірдегі жаппай саяси қуғын-сүргінді жүзеге асыру барысындағы жеке тұлғалардың қасіретті тағдырлары қарастырылған. Бірақ, ұсынылып отырған еңбекте осындай нәубетті саясатты жүргізу барысында құрбан болған Оңтүстік Қазақстан өңірінде біз анықтаған барлық белгісіз тұлғалар, сондай-ақ олар арнайы категорияларға (басшылар және қоғам қайраткері, ағартушылар, журналистер т.б.) бөлініп талданбаған. Еңбекте аты-жөні аталатын азаматтардың барлығы дерлік тек обком мен ауком хатшылары және облатком мен ауатком төрағалары болып табылады. Сонымен қатар, аталмыш монографияда арнайы органдардың «құпия» архивтерінің қорларындағы ғылыми айналымға енгізілмеген құжаттар қамтылмаған.

Тарих ғылымдарының докторы С.Н. Әлібектің монографиясында кеңестік кезеңдегі Оңтүстік өңірін түлеткен, бірақ өлшеусіз еңбектері еленбек тасада қалып қойған Алаш рухының жаршысы – Сейілбек Үсеновтың тағдыры жан-жақты талданады [Әлібек, 2024: 83]. Автор бұл зерттеу еңбегінде Кеңестік кезеңдегі саяси қуғын-сүргін құрбаны болған, артында өшпес із қалдырған, саналы ғұмырын оқу-ағарту саласына арнап, қазақ көсемсөзінде өзіндік сүрлеуін қалыптастырған, өз заманының орны бөлек перзенті Сейілбек Үсеновтің өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін және шығармашылығын архив құжаттары негізінде дәйектеген. Алайда автор өз монографиясында Оңтүстік Қазақстандағы 1920-1950 жылдардағы саяси қуғын-сүргін үдерістерін кешенді қарастыру мақсатын көздемеген және жалғыз тұлғаның өмір жолын талдауды мақсат еткен.

Профессор З.Е. Қабылдиновтың ғылыми зерттеуінде ХХ ғасырдың 30-жылдарындағы ашаршылық, сондай-ақ одан кейін іле-шала басталған саяси қуғын-сүргін зобалаңы қазақ халқының орны толмас демографиялық зардаптарға ұшыратқаны тың архив деректері негізінде атап көрсетеді [Қабылдинов, Калыбекова, 2021: 15]. Ал саяси қуғын-сүргін мәселесін іргелі зерттеулеріне өзек етіп жүрген отандық ғалымдардың көпшілігі Қазақстанда сол кезеңде қуғындалғандардың саны 103 мыңдай, ал атылған тұлғалар 25 мың деген деректі алға тартып жүргенімен, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі М.Қ. Қойгелдиев бұл цифрдың әлі де болса нақты еместігін, жаппай жазаланғандардың саны мұнан әлдеқайда көп екендігін алға тартады [Қойгелдиев, 2023].

Дегенмен әр архивтік құжатта адам тағдыры тұрғандығын ескеретін болсақ, қазіргі таңда елеулі жұмыстың жүзеге асқандығын байқауға болады. Жалпы, еліміз егемендік алғалы бері 340 000 саяси қуғын-сүргін құрбандары ақталып, одан бөлек 146,5 мың құрбанның есімі, қысқаша өмір дерегі берілген «Аза кітабы» да жарық көрді. Ғылыми зерттеулерде, 1988 жылдан бермен қарай тәуелсіздік алғанға дейін республикада 19 мың адамның ақталғаны жөнінде айтылады [Құрмет, 2021: 19].

Тарих ғылымдарының докторы, профессор Х. Тұрсынның зерттеу еңбектерінде Түркістан ұлт-азаттық қозғалысының тарихы Отан тарихының құрамды бөлігі ретінде архивтік құжаттарды кеңінен пайдалана отырып, элиталық көзқараспен тұжырымдалады [Тұрсын, 2013:362]. Зерттеу жұмысы ХІХ ғ. соңы – ХХ ғасырдың 20–50 жылдарындағы оқиғалар мен құбылыстарды ұлттық элитаның қалыптасуы мен қызметінің тарихы арқылы талдауға құрылған. Монографиялық еңбекте Түркістан ұлттық элитасының қызметіне, оның көрнекті мүшелерінің қызметіне талдау жасалғанымен, ХХ ғасырдың 30-жылдарындағы Оңтүстік өңіріндегі саяси қуғын-сүргіннің себеп-салдарлары, оқу-ағарту саласында еңбек еткен азаматтардың тергеу ісінің құпия құжаттары ғылыми айналымға тартылмаған.

Сондықтан да, біз осы зерттеуімізде оқу-ағарту саласының дамуына өлшеусіз үлес қосқанына қарамастан әлі күнге дейін атаусыз қалып, жарыққа шықпай, елге есімдері жеткізілмей келе жатқан

кеңестік саяси қуғын-сүргіннің құрбаны болған тұлғалардың қасіретті тағдырын талдауға тырыстық. Тек осы Оңтүстік өңірінде туып өсіп, басқа аймақтарда, шет жерлерде қызмет істеп, сол жақта қуғын-сүргінге ұшырағандардың қасіретті ғұмырлары әлі күнге дейін белгісіз күй кешуде. Соларды іздеп тауып, жарыққа шығару, елге танымал ету – басты міндеттеріміздің бірі. Қазақта «Іздеуі, сұрауы бар ма екен?» дейді. Оның астарында үлкен мән жатыр. Бұл зұлмат кезеңнің қасіретін басынан өткерген әр отбасыға, әсіресе, кейінгі ұрпақ үшін өз туыстарының, ата-бабаларының «халық жауы» еместігін есту, білу өте маңызды. Кезінде «халық жауы» деп танылған жандардың шын мәнінде елі үшін, жері үшін күрескен азаматтар болғанын дәлелдей түсуіміз керек. Оларды шаң басқан архивтерден көтеріп, зерттеп зерделеп жарыққа шығара берсек, үлкен іс болары сөзсіз.

Зерттеу нәтижелері. Саяси қуғын-сүргін жылдарында өңірдің білім беру саласына аянбай еңбек етіп, кейін осы үшін жазықсыз жазаланған Оңтүстіктің зиялы азаматтарының бірі Мутиғұлла Андиганов еді.

1893 жылы Оңтүстік өңірде дүниеге келіп, саналы ғұмырын оқу-ағарту саласының дамуына арнаған М. Андиганов 1921 жылдан бастап коммунистік партия қатарында еңбек етіп, білім беру саласында белсенді қызмет атқарған. Ұлты қазақ, №1560217 партиялық билет иесі, әлеуметтік жағдайы бойынша «қызметкер» ретінде тіркеліп, саяси қуғын-сүргін тұсында Шымкент қалалық білім беру бөлімінің басшысы қызметін атқарған.

1937 жылдың 13 тамызында М. Андигановқа «халық жауы» деген айып тағылып, жедел түрде тұтқындалған. Осы күні Шымкент қалалық комитетінің қаулысымен ол партия қатарынан шығарылады. Диверсиялық-зиянкестік және көтерілісшіл-террорлық ұйымға мүше болған, кеңес өкіметін құлатуды және буржуазиялық құрылысты орнатуды көздеген, аталған ұйымның облыстық орталығының басшыларының бірі болған деген айыптаулар тағылады. Осы істі қараған тергеуші РСФСР Қылмыстық кодексінің 128-бабын басшылыққа ала отырып, М. Андигановқа бұған дейін тағылған 58-баптың 9 және 11-тармақтарына қосымша, 58-баптың 2 және 8-тармақтары бойынша айыпты ауырлату туралы шешім қабылдаған. Бұл тармақтар қарулы көтеріліс пен террорлық актілерді ұйымдастыруға қатысты айыптарды қарастырады. Осылайша 1937 жылғы саяси сүргін нәтижесінде ағарту ісінің көрнекті қайраткері ұзақ мерзімге бас бостандығынан айырылып, жазасын еңбекпен түзеу лагерінде өтеп жүріп қайтыс болған [ТОҚСТМА. Қ.40. ОП. 6а. І.299. П. 4]. Ал кейбір деректер бұған қарама-қайшы. Нақтылай түссек, Шымкент қаласы Полиция департаментінің мемлекеттік арнайы архивінен алынған М. Андигановтың №713-тергеу ісіндегі 1957 жылғы 21 желтоқсанға тән КСРО Жоғарғы Сотының Әскери алқасының №4н-7552/57 ұйғарымында 1938 жылы 19 ақпанда РСФСР Қылмыстық кодексінің 58-2, 58-7, 58-8 және 58-11 баптары бойынша ату жазасына және мүлкін тәркілеуге үкім кесілгені айқын көрсетіліпті. Осынау құжатқа сүйенсек, Бас әскери прокурордың көмекшісі – әділет полковнигі Логиновтың істі тоқтату туралы баяндамасын және қорытындысын тыңдалғаннан кейін, «буржуазиялық-ұлтшыл көтерілісші-террорлық диверсиялық-зиянкестік ұйымның мүшесі болды» деген айыппен кінәлі деп танылған Андигановқа қатысты істі РСФСР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 4-бабы 5-тармағына сәйкес тоқтату ұсынылады, себебі қосымша тексеру барысында оның кінәсіздігін айғақтайтын жаңа жағдайлар анықталады.

Іс материалдарын зерттеп және қорытындының дәлелдерін негізді деп танып, КСРО Жоғарғы Сотының Әскери алқасы үкімнің күшін жою және істі тоқтату, оны толықтай ақтау туралы шешім қабылдайды [ТОҚСТМА. Қ.40. ОП. 6а. І. 299. П. 6].

Шындығына келгенде, Оңтүстік өңірінде білім саласында қызмет атқарған қайраткерлердің жасанды қылмыстық істеріндегі айыптаулардың көбінесе дәлелсіз, айғақ-фактілерсіз толтырылғандығын, тергеу хаттамаларының дені идеологиялық сипатта, бірін бірі қайталаған мәтінде асығыс жазылғандығын айыптау қорытындыларындағы тілдік штамптағы қайшылықтар арқылы анықтауға болады. Айталық, 1937 жылғы 17 қарашадағы М. Андиганов ісіндегі куәгер әрі қоса жазаланушы Б. Ержановпен көзбе-көз беттестіруде айыпталушы Ержановтың жауабы: «Андигановтың айғақтарын да, өзімнің бұрынғы берген айғақтарымды да толықтай растаймын. Мен тұтқындалған күнге дейін контрреволюциялық ұлтшылдық ұйымның мүшесі болдым. Маған сенулеріңізді сұраймын», – деген сынайда болып келсе, Андигановтың жауабы да осы үлгіден айнымай: «Иә, Ержанов біздің контрреволюциялық ұлтшылдық ұйымымыздың мүшесі болып табылады және мен Бостандықта РК КП(б)К (Коммунистік партияның аудандық комитеті) хатшысы болып жұмыс істеген кезде ол өзім басқарған Бостандық контрреволюциялық ұяшығының құрамында болды» [ШҚПДМАА. Қ. 9. ОП. 1. І. 713. П. 32], – деп толтырылыпты. Осының өзі арнайы

архив құжаттарындағы айыптау қорытындыларының деректік шынайылық дәрежесі күмән тудыратындығын толықтай растайды.

Одан тыс НКВД органдарының күдіктілерді тұтқындаудағы, әсіресе тінту жүргізе отырып, олардың дүние-мүлкін тәркілеудегі заңсыз әрекеттері кейбір тұлғаларға қатысты қылмыстық істерде айқын көрініс тауып отырғандығын айтпасқа болмайды. М. Андижанов ішіндегі күмәнді құжаттар да бұл байламымыздың дұрыс екендігін бекемдей түседі. Нақтылы мысалдарға жүгінетін болсақ, 1958 жылы ұрпағы З. Андижанова алдымен тиісті орындарға:

«...Шымкент облыстық комитетіне әкем білім беру саласының қайраткері Мұтиғұлла Андижановтың тағдырына қатысты архивтік деректер мен тарихи әділеттілікті қалпына келтіру мақсатында өтініш хат жолдап отырмын. 1893 жылы туған әкем М. Андижанов саналы ғұмырын коммунистік партия қатарында өткізіп, облыстық білім саласын басқаруда елеулі рөл атқарды. Ол халыққа білім беру жүйесін дамытуға, әсіресе сауатсыздықты жою (ликбез) және жастарды жаппай оқыту ісіне сүбелі үлес қосты.

1937 жылы саяси қуғын-сүргін кезінде әкеме «халық жауы» деген негізсіз айып тағылып, ол тұтқындалды және алыс аймақтағы түзеу лагеріне айдалды. Осы уақыттан бастап оның кейінгі тағдыры отбасына белгісіз болып келді. 1957 жылы 21 желтоқсанда облыстық НКВД қызметкерлері тарапынан әкемнің жазасын өтеу кезінде қайтыс болғаны және оның ісі қайта қаралып, толық ақталғаны туралы ресми түрде хабарланды. Әкемнің есімі заң жүзінде ақталғанымен, оның партиялық мүшелігін қалпына келтіру мәселесі әлі де өзекті болып отыр. Сондықтан сіздерден жүргізіліп жатқан жаппай ақтау үдерісі аясында, М. Андижановтың білім саласындағы еңбегі мен азаматтық ұстанымын ескере отырып, оның партиялылығын қайта қалпына келтіруді сұраймын» [ТОҚСТМА. Қ.40. ОП.6а. I.299. П. 9], – деп нәубетке ұшыраған әулеттің қасіретін жеткізеді.

Осы өтініштен соң-ақ іле-шала Андижанов ісіндегі ақтаңдақтар ашыла бастайды. 1960 жылы 16 шілдеде Андижановтың ісіне қатысты жүргізілген тергеу хаттамасындағы мәліметтерге сүйенсек, белгілі тұлғаны тұтқындау барысынан аз-кем хабары бар Жорабек Сарымсақов деген азамат куәлік береді.

Ж. Сарымсақов 1905 жылы Арыс ауданына қарасты Бадам станциясында дүниеге келген. Тергеу кезінде Шымкент қаласы, Горький көшесінің тұрғыны ретінде тіркелген. Бұл кісінің тек 5 сыныптық базалық білімі ғана болғанымен ол саяси қуғын-сүргін жылдары Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің (УКГБ) қызметкері Нұрпейісов тарапынан алынған сұрақ-жауапта болған жайды былай баяндапты:

«Сұрақ: Жауап алу орыс тілінде жүргізіледі, аудармашы қажет пе?

Жауап: Мен орыс тілін білемін, аудармашы қажет емес.

Сұрақ: Сіз Шымкент қаласында қашаннан бері тұрасыз?

Жауап: Шымкент қаласында 1924 жылдан бері тұрамын.

Сұрақ: 1937 жылы қайда тұрдыңыз?

Жауап: 1924 жылдан бері Шымкент қаласы, Горький көшесінде мекенжайым бойынша тұрамын. 1937 жылы да сол жерде тұрдым.

Сұрақ: Сіз Андижанов Мұтиғұлла Андижановты және оның отбасын білесіз бе?

Жауап: Мен Андижанов Мұтиғұлланы танымаймын. 1937 жылы (айы есімде жоқ) менің келісіміммен үйімде Андижановтың отбасы мүшелері – әйелі, қайын енесі және екі баласы (қызы мен шамамен 12-14 жастағы ұлы) пәтер жалдаушы ретінде тұрды. Олардың тегі маған белгісіз. Олардың айтуынша, Андижанов 1937 жылы тұтқындалған екен. Андижановтың отбасы менің үйімде шамамен екі ай тұрды, содан кейін оларды НКВД қызметкерлері алып кетті. Содан кейін олар туралы ештеңе білмеймін. Андижановтың отбасын алып кеткен кезде мен үйде болған жоқпын, жұмыста едім.

Сұрақ: Андижановтар 1937 жылы сіздің пәтеріңізде тұрғанда олардың қандай мүлкі болды?

Жауап: 1937 жылы маған Андижановтар жүк көлігімен келді. Көлікте мүлік көп болды, бірақ нақты қандай мүлік екені есімде жоқ. Көліктен жүкті түсіріп жатқанда жатын орындарын (көрпе, жастық т.б.), кереуеттер мен басқа да заттарды көрдім. Алайда, қазір ол мүліктің нақты қандай болғанын айта алмаймын.

Сұрақ: Андижановтар тұтқындалғаннан кейін олардың мүлкі не болды?

Жауап: Менің бұрынғы әйелімнің айтуынша, НКВД қызметкерлері Андижановтың отбасын алып кеткен кезде, олардың барлық мүлкін де қоса алып кеткен... олардың мүлкін қайда алып кеткенін және кейіннен ол мүліктің не болғанын мен білмеймін.

Сұрақ: Андигановтардың (әйелі, әйелінің анасы және балалары) Сіздің үйіңізде жалдап тұрушы (пәтер жалдаушы) ретінде тұрғанын және олардың мүлкін өздерімен бірге НКВД қызметкерлері алып кеткенін кім растай алады?

Жауап: Андигановтардың менің үйімде пәтер жалдап тұрғаны туралы Сопбеков Бөрібек пен оның әйелі білуі тиіс, бұл туралы басқа кім білетінін мен білмеймін. Ал Андигановтарды мүлкімен бірге НКВД қызметкерлері алып кеткенін кім білетінінен де хабарым жоқ. Ал Сопбеков ке келсем, ол менің көршім, Шымкент қаласы, Горький көшесі, №11 үйде тұрады» [ШҚПДМАА. Қ. 9. ОП.1. I. 713. П. 15-17].

Ал 1960 жылдары саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау үдерісі басталғанда, М. Андигановты тұтқындау барысында куәгер ретінде бұл процеске қатысқан Шымкент қаласы, К. Маркс көшесіндегі 27 үйдің тұрғыны Гринько Александровнаның қайта тергеудегі берілген жауабынан-ақ жазалаушы органдардың, НКВД қызметкерлерінің күштеуімен «халық жауларының» жанұялары жаппай үйлерінен қуып шығарылып, барлық мүлкі мемлекет есебіне өткізу мақсатында тәркіленгенін айқын аңғаруға болады. Онда ол: «...1935-1936 жылдары мен В.И. Ленин атындағы мектептің 5-6 сыныптарында тұтқындалушының қызы Зиба Андигановамен бірге оқыдым және онымен дос болдым. Ол кездері олардың үйіне жиі барып тұратынмын. Олардың баспанасы Совет және бұрынғы Садовая (қазіргі Сталин атындағы) көшелерінің қиылысында орналасқан еді. Анық есімде қалғаны үйлері өте кең, төрт бөлмеден және террасадан тұратын.

Үйдің іші қалай жабдықталғаны толық есімде жоқ, бірақ жақсы жиһаздалғанын анық білемін. Онда үлкен кітапхана болды, кітаптар қабырғаны түгел алып тұрған үлкен әрі жақсы шкафта сақталатын. Сондай-ақ есімде қалғаны: буфет, әкесінің кабинетіндегі жазу үстелі, отбасының әр мүшесінің жеке төсегі болды; балалар бөлмесінде төсектерден бөлек үстел мен этажерка қойылған еді. Төсектердің үстінде кілемдер ілулі тұратын.

Отбасы материалдық тұрғыдан жақсы қамтылған еді, өйткені әкесі де, анасы да жұмыс істейтін, ал екі баласы оқитын. Сонымен қатар үйде әжесі (И.А. Андиганованың анасы) тұрды. Бүкіл отбасы жақсы киінетін. Ираида Александровна Андиганованың (Зибаның анасының) қол сағаты болған сияқты, басқасы есімде жоқ.

Тағы бір жадымда қалғаны – 1937 жылдың қысында, Зибаның ата-анасын тұтқындағаннан кейін, НКВД адамдары үйден заттарды жүк көлігіне тиеп жатты. Оларды қайда алып кеткенін мен білмеймін» [ШҚПДМАА. Қ. 9. ОП.1. I. 4063. П. 46], – деп түсіндіріп берсе, Андиганов ісіндегі тінту хаттамасынан алынған 1937 жылғы мына бір құжаттан да біраз жайға қанығуға болады. Онда 1960 жылғы 23 шілдедегі жауап алу кезінде Оңтүстік Қазақстан облыстық Ішкі істер халық комиссариаты басқармасының (УНКВД) бұрынғы қызметкері, зейнеткер Кузьма Афанасьевич Овечкиннің куәлік етуімен облыстық білім басқармасының тізгінін ұстаған тұлғаның үй-жайын тінту кезіндегі жағдайдың жай-жапсары жазылыпты: «...Мен Андигановтың мүлкін тінту және тәркілеу кезінде жеке өзім қатысқан жоқпын. Тәркілеу жұмыстарымен сол кездегі Оңтүстік Қазақстан облыстық Ішкі істер халық комиссариаты басқармасының коменданты, марқұм Мартынов айналысқан болатын. Андигановқа тиесілі мүліктің іс жүзінде тәркіленгенін маған сол уақытта Мартынов айтты, мен соның негізінде тиісті анықтаманы толтырдым. Тұтқындалғандардың мүлкін машинамен әкеліп, басқарма ауласына үйіп тастайтын. Нақты қандай мүліктің тәркіленгенін дөп басып айта алмаймын. Неліктен Андигановтың ісіне мүлікті тәркілеу туралы тиісті құжат тіркелмегенін де түсіндіре алмаймын. Меніңше, ол кезде тергеудің оңайлатылған әдісі қолданылған болуы керек. Андигановтың әйеліне тиесілі мүлік тәркіленбеуі тиіс еді, өйткені ол мүлікті тәркілеу туралы үкімсіз сотталған болатын...» [ШҚПДМАА. Қ. 9. ОП.1. I. 4063. П. 58]. Яғни, НКВД қызметкерінің «халық жауларының жеке мүліктері басқарма ауласында үйіліп жататын» деген жазбасына ден қоя үңілсек, жазалаушы органдар тұтқындалған тұлғалардың заттарын, дүние-мүліктерін өз мекемелерінің алдына жинай берген сыңайлы.

Бұл жайында біз жоғарыда тілге тиек еткен ұрпағы З. Андиганова да жоғарыға арыз жолдап, НКВД қызметкерлерінің тінту барысындағы заңсыз әрекеттерінен хабар беріп: «...1937 жылдың тамыз айында Шымкент қаласында менің әкем – Оңтүстік Қазақстан облыстық халыққа білім беру бөлімінің (облОНО) меңгерушісі болып жұмыс істеген М. Андиганов және анам – облыстық жоспарлау бөлімінің (облплан) аға экономисі болып істеген Ираида Александровна Андиганова тұтқындалды.

1957 жылғы 21 желтоқсанда КСРО Жоғарғы Сотының Әскери алқасы менің әкем М. Андигановты қайтыс болғаннан кейін ақтады. Анам Андиганова да Оңтүстік Қазақстан

облыстық соты Президиумының 1958 жылғы 18 қыркүйектегі қаулысымен ақталды. Әкем М.А. Андижанов 1921 жылдан бері партия мүшесі болған, ол партиялық тұрғыдан да қайтыс болғаннан кейін ақталды.

Шымкент қаласында әкем мен анам тұтқындалғаннан кейін, Ішкі істер халық комиссариаты (НКВД) мені балалар үйіне жіберді, ал бар дүние-мүлкіміз түгелдей тәркіленді. Кәмелетке толмағандығымнан болар, мүліктің тізімдемесін (опись) менің қолыма бермеді.

Мен тәркіленген мүлік үшін өтемақы алу мәселесі бойынша Шымкенттік УКГБ-ға (МҚК басқармасына) жүгінген едім, бірақ олар мүлік тізімдемесінің жоқтығын алға тартып, маған төлем жасаудан бас тартты.

Арада 23 жыл өткендіктен және сол уақыттан бері Шымкентте тұрмағандықтан, бізде болған мүлікті растайтын куәгерлерді табу мүмкін болмады.

Сізден тәркіленген мүлік үшін өтемақы алуыма көмектесуіңізді өтінемін, өйткені мен жалғызбасты анамын және қазіргі уақытта материалдық жағынан өте қиын жағдайдамын.

Шымкент қаласында бұл мәселе бойынша екі жыл бойы ешқандай нәтижеге қол жеткізе алмағандықтан, КСРО Министрлер Кеңесінің 1955 жылғы 8 қыркүйектегі №1655 қаулысына сәйкес өтінішімді қанағаттандыру үшін 5 жасар баламды алып, Мәскеуге арнайы келуге мәжбүр болдым. Мәскеуде туыстарым да, таныстарым да жоқ. Қаржымның аздығынан бөлме жалдап тұруға мүмкіндігім жоқ, сондықтан өтінішімді қысқа мерзімде қарауыңызды сұраймын. Осыған қоса, өз жадымда қалған мүліктеріміздің толық емес тізімін жолдап отырмын» [ШҚПДМАА. Қ. 9. ОП.1. I. 713. П. 21], – дейді. Осыдан соң ғана жоғарыда көрсетілген мәліметтерге сәйкес, Мұтиғұлла Андижановқа тиесілі мүліктің НКВД органдарымен нақты тәркіленгені анықталады. Алайда, оның іс материалдарында мүліктің тізімдемесі жоқ екені күдік тудырып, З.М. Андижанованың өтінішін тексеру барысында 16 адам куәгер ретінде сұралады. Соған қарамастан, олардың ешқайсысы Андижанов тұтқындалғанға дейінгі мүлкінің нақты мөлшері мен сапасын көрсете алмаған. Қысқасы, 1960 жылы 2 тамызда Оңтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің нұсқаушысы Османбетов пен МҚК (УКГБ) басқармасы бастығының орынбасары Гурный өтініш беруші З.М. Андижановамен қайта сөйлесе келе, нәтижесінде, оның әкесінің мүлкінің бір бөлігі үшін шамамен 10-15 мың рубль көлемінде өтемақы төлеу туралы өтінішхатты облыстық комиссияға жолдау туралы шешім қабылданған. Осы өтініш ішінара қанағаттандырылып, репрессия құрбаны ұрпағына аталмыш соманың жартысына жуығы мемлекет есебінен төленіпті [ШҚПДМАА. Қ. 9. ОП.1. I. 4063. П. 61].

Бұл тарапта біз арнайы архив қорындағы М. Андижановтың жұбайы, саяси қуғын-сүргін құрбаны, 1900 жылы туған Тула облысының тумасы, ұлты орыс, сауатты Ираида Александровна Андижанованың ісін де шола қарап шықтық. Ол КСРО ІХК (НКВД) жанындағы Ерекше кеңестің 1938 жылғы 21 шілдедегі қаулысымен 5 жылға еңбекпен түзету лагеріне (ИТЛ) сотталған екен.

Іс материалдарына сәйкес, И.А. Андижановаға тағылған айыптарды оқысаңыз, ақиқаттан алшақ жатқандығын бағамдауға болады. Яғни ол «күйеуінің контрреволюциялық және зиянкестік әрекеті туралы біле тұра, бұл ақпаратты тиісті органдарға хабарламағаны, күйеуінің қылмысын тергеу органдарынан жасырғаны» үшін жазықты болыпты [ШҚПДМАА. Қ. 9. ОП.1. I. 4063. П. 31–32]. Ал саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау тұсындағы құқықтық талдау бұл істе де заң бұзушылықтардың орын алғанын айқындап берді. Сотталған жұбайлардың қызы З.М. Андижанованың арызы бойынша басталған қадағалау тексерісі іс жүргізу барысында РКФСР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің (УПК) нормалары өрескел бұзылғанын көрсетті. Былайша айтқанда, дәлелдемелердің жоқтығы жылдар өте айқындалып, И.А. Андижанованың күйеуінің «халық жауы» ретіндегі қызметінен хабардар болғаны туралы ешқандай айғақ табылмаған. Сондықтан ақтау ісімен айналысқан органдар оның кінәсі толықтай дәлелденбеген деп тапты. Яғни, саяси қуғын-сүргін жылдарындағы тергеу кезінде, сот процесінде процессуалдық қателіктер жіберілген. Оның үстіне айыпталушыға ресми түрде айып та тағылмаған. Одан бар болғаны бір рет, 1937 жылғы 19 қарашада ғана жауап алынған және өз кінәсін тіпті мойындамаған. Солай бола тұра заңсыз қамау прокурордың санкциясынсыз жүзеге асырылған, ал айыптау қорытындысы мүлдем бекітілмеген.

Жалпы, сол тұста білім беру мекемелеріндегі «халық жауларын» жаппай әшкерелеу және жазалау науқанына жергілікті, республикалық бұқаралық ақпарат құралдары да белсене араласып, «Отанын сатқандарға» қатысты қаралау материалдары үздіксіз жарияланып жатты. Мысалы, 1937 жылы ОблҚазТАГ-тың Байқадамнан берген ақпаратында қазан айының соңында өткен Сарысу аудандық мұғалімдер жиынында Сарысу аудандық халыққа білім беру бөлімінің бұрынғы

менгерушісі Қаржаубаевтың «халық жауы» ретіндегі бетпердесі ашылғаны айтылыпты [ТОҚСТМА. Қ.121. ОП.1. I.969. П. 57].

Жиын барысында «ұлтшыл-фашист» Қаржаубаевтың соңғы күндерге дейін облыстық халыққа білім беру бөлімінің (облоно) бұрынғы менгерушілері, «халық жаулары» Андижанов пен Абдуллахатовтың үкіметке қарсы зиянкестік жасырын жұмыстар жүргізіп келгені анықталады. Ол аудан мектептеріне Сейітқаев сияқты молдаларды және басқа да «жат элементтерді» жұмысқа орналастырған екен. Сонымен қатар, Қаржаубаев аудан мектептеріндегі жауапты жұмыстарды емтиханнан өте алмаған және аттестацияланбаған мұғалімдер – Байсақаловқа, Оспановқа және өзгелерге сеніп тапсырып, білім саласын тұралатқан.

Оңтүстік өңірінде саяси қуғын-сүргінге ұшыраған тұлғалардың қатарына 1904 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Түлкібас ауданы, Сарыбұлақ ауылында дүние есігін ашқан ағартушы-педагог Жұмабек Қыстаубаевты да қосуға болады. 1921 жылға дейін кісі есігінде жалшылық қылып жан баққан болашақ мұғалім өз ауылындағы ескіше мектепте сауат ашып, біртіндеп санатқа ілігеді. 1922-1928 жылдарда Шымкенттегі педтехникамды оқып бітіріп, еңбек майданына ерте араласады. 1929-1930 жылдарда Түлкібас аудандық халыққа білім беру бөлімінің менгерушісі болып қызмет атқарып, аймақтағы білім саласының айтарлықтай көтерілуіне үлкен үлес қосады. Одан кейінгі жылдарда, нақтырақ айтқанда, 1930-1931 жылдарда Түлкібас аудандық партия комитетінде нұсқаушы болады.

1930-1931 жылдары Жаңақорған аудандық партия комитетінің ұйымдастыру бөлімінің менгерушісі, кейіннен аудандық атқару комитеті төрағасының орынбасары лауазымдарында болған Ж. Қыстаубаев 1931-1932 жылдары Төменарық совхозында шаруашылық менгерушісі қызметін атқарса, 1932 жылдың наурызынан желтоқсанына дейін Ащысайдағы Орталық Комитеттің түсті металлургия бөлімінде партия хатшысы болып жұмыс істейді. Ал 1933-1934 жылдары Түсті металл және алтын одағының орталық басқарма төрағасының орынбасары қызметін атқарып, 1934-1936 жылдары Марксизм-ленинизм институтында білім алады.

1928 жылдан БК(б)П мүшесі болған Ж. Қыстаубаев тұтқындалғанға дейін Қазақстан КП ОК өнеркәсіптік-көлік бөлімінің нұсқаушысы болып қызмет атқарып, 1937 жылғы 10 желтоқсандағы Алматы облысы бойынша Ішкі Істер Халық комиссариаты басқармасы үштігінің қаулысымен РКФСР Қылмыстық Кодексінің 58-11-бабы бойынша 10 жылға бас бостандығынан айырылды.

Ол 1989 жылғы 9 маусымдағы Қазақ КСР прокуратурасының қорытындысымен КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1989 жылғы 16 қаңтардағы Жарлығының 1-бабына сәйкес ақталған.

Дегенмен, 1946 жылдан бастап Түлкібас ауданы Сарыбұлақ ауылдық кеңесінің төрағасы болып жұмыс істеген ағарту саласы қызметкері 1947 жылы негізсіз жаламен қайта тұтқындалып, Сібірге жер аударылады да, 1957 жылы 16 мамырда облыстық соттың төрағасы Т. Асқаровтың шешімімен ісі қайта қаралып, толықтай ақталады. Яғни, Оңтүстік Қазақстан облыстық сотының Президиумы Т. Асқаровтың төрағалығымен және облыс прокуроры Г. Гапичтің қатысуымен өткен отырыста облыс прокурорының 1937 жылғы 30 желтоқсандағы ОҚО бойынша УНКВД «үштігінің» шешіміне берген наразылығын қарап, РКФСР Қылмыстық кодексінің 57-7, 10 және 11-баптары бойынша айыпталып, 10 жылға бас бостандығынан айырылған, «контрреволюциялық ұлтшыл ұйымның мүшесі болды», «облыстың ауыл шаруашылығында зиянкестік жұмыстар жүргізіп, КСРО-ның қорғаныс қабілетін әлсіретуге тырысты» т.б. деп айып тағылған Қыстаубаевтың іс-әрекетінде қылмыс құрамының болмауына байланысты «үштіктің» шешімін бұзып, істі тоқтатуды сұраған. Сот бұл наразылықты алдын ала тергеу амалдары тым асығыс және қылмыстық іс жүргізу кодексінің нормаларын өрескел бұза отырып жүргізілгенін, мұндай тергеудің негізінде адамды ауыр жазаға кесуге болмайтындығы ескеріп, қылмыстық істі тоқтатады [ШҚПДМАА. Қ. 9. ОП.1. I. 0476. П. 134]. Яғни Қыстаубаевқа қатысты 1937 жылғы 27 желтоқсанда қозғалған аталмыш іс бойынша небәрі үш күннің ішінде (30 желтоқсанда) шешім шығарылған. Қыстаубаевқа ресми айып тағылмаған.

Осы тұста оған тағылған жалған айыптарға да кеңірек тоқтала кетсек, кезінде ол басқарған Түлкібас ауданындағы Балықшы балалар үйінің тәрбиеленушілері өздерінің сол таңда өте ауыр және антисанитарлық жағдайда өмір сүріп жатқандықтарын хабарлайды. Олардың жазуынша, Балалар үйінің директоры Қашанов және оның қарамағындағы Қыстаубаев тәрбиеленуші балаларға «бұзақы», «ұры», «оңбаған» деген сияқты балағат сөздер айтып, олардың адами құқықтарын таптаған, дұрыс тәрбие бермеген. Балалардың санитарлық жағдайы да тым мүшкіл тартып, 50%-ы қотыр (чесотка) ауруына шалдыққан. Алайда, оларды емдеу үшін ешқандай шара қолданылмаған, керісінше, ауру балалар сау балалармен бірге ұсталып, індеттің таралу қаупі артқан. Тәрбиеленушілердің да тамағы өте нашар болған, аталған басшылар балалардың үлесіне тиісті нанды көбінесе мас күйінде келіп

бөлгендіктен балалар үйіндегі төзімсіз жағдайларға байланысты қашу оқиғалары жиілеген [ШҚПДМАА. Қ. 9. ОП.1. І. 0476. П. 22]. Бұл құжат Балалар үйі басқармасының бастығының атынан Рамазановтың қол қоюымен расталыпты.

Одан кейінгі айыптар төмендегідей: 1933 жылдың 15 желтоқсанында балалар үйіне сапасыз нан пісірілгені анықталған. Қыстаубаев наубайшыны жауапқа тартудың орнына, кінәні пешке жапқан. Одан бөлек ол балалар үйінің сүтін өз отбасына пайдаланып, балаларға сүт бермеген. Өзінің сиырын балалар үйінің шөбімен асыраған. Кіші жастағы балалардың күтіміне немқұрайлы қараған. Балалар үйінде тәрбиеші болып істейтін Бейсенбаева іс жүзінде жұмысқа келмей, оның орнына кәмелетке толмаған балаларды жұмсаған. Қыстаубаев бұл әйелді заңсыз түрде балалар үйінің тәрбиешісі ретінде тіркеп, оған еңбекақы төлеп отырған. Ол Базаров атты Әулие-Атадан қашып келген милиционердің әйелі болған екен. Ж. Қыстаубаев мұнымен қоймай, өзге тәрбиешілерге, әсіресе орыс ұлтынан шыққан екі тәрбиеші әйелге қысым көрсетіпті. Ол тәрбиешілерді «егер артық сөз айтсаңдар, жұмыстан шығарамын» деп қорқытқан соң олар басшының бұл әрекеттеріне шыдап, үнсіз қалуға мәжбүр болған.

Ал 1930 жылы колхоздарды ұйымдастыру кезеңінде Қыстаубаев Жұмабек мүлікті ортақтандыру мәселесіне қатысты наразылық тудырып, колхозшылар арасында теріс түсіндіру жұмыстарын жүргізіп: «Колхозға кіргендердің барлық мүлкі, тіпті үй шаруасындағы заттарына дейін ортақ болуы тиіс», – деп жұртты қорқытып, Кеңес өкіметіне қарсы ұлтшылдық ұйымның тапсырмаларын мүлтіксіз орындапты [ШҚПДМАА. Қ. 9. Т.1. І. 0476. П. 14].

1937 жылы 30 желтоқсанда берген алғашқы жауаптарынан бас тартып, олардың тергеудің заңсыз әдістері мен қысым көрсету арқылы алынғанын жылдар бойы жоғарыға жазып, әділеттік сұрап, арыз жазудан танбаған табанды қаламгер-ағартушы Ж. Қыстаубаев өз мақсатына жете алмай 1982 жылдың қазан айында дүниеден өткен.

Саяси қуғын-сүргіннен оның бауыры Жұманбек Қыстаубаев та шет қалмады. 1900 жылы Черняев уезінің Түлкібас болысының Сарыбұлақ ауылында туған Қыстаубаев Жұманбек 1937 жылғы 21 ақпандағы ҚК(б)П Түлкібас аудандық комитеті бюросының қаулысымен партиядан «халық жауы» ретінде шығарылады.

1937 жылғы 30 желтоқсандағы Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша Ішкі Істер Халық комиссариаты басқармасы үштігінің қаулысымен Ж.Қыстаубаев РКФСР Қылмыстық Кодексінің 58-7, 10, 11-баптары бойынша 10 жылға бас бостандығынан айырылып, 1957 жылғы 16 мамырдағы Оңтүстік Қазақстан облыстық соты Президиумының қаулысымен Ж.Қыстаубаевқа қатысты істе қылмыс құрамының болмауына байланысты ақталған болатын [ТОҚСТМА. Қ. 16. Т. 1. І. 767. П. 9].

Жалпы алғанда тұлғалар тағдырынан толық хабар беретін тергеу істері 1930-жылдардағы саяси қуғын-сүргін тарихын, тұлғалар татқан тақсыретті танудағы, аталмыш тақырыпты кешенді зерттеудегі маңызды ақпарат көзі болып табылады. Бұл құжаттардың ғылыми құндылығы саяси қуғын-сүргінге ұшыраған тұлғалардың материалдық жағдайын объективті түрде танып-білуге мүмкіндік туғызуымен айқындалады. Демек, тергеу істерінде көрсетілген тәркіленген мүліктердің тізімі арқылы сол кезеңдегі отбасылардың әлеуметтік жағдайы мен әл-ауқатына мейлінше шынайы талдау жасауға болады. Тәркіленген заттардың арасындағы кітаптар, қолжазбалар, шығармалар сөз жоқ, құрбан болған тұлғаның рухани қуатын, зияткерлік болмысын да шынайы сипаттайды. Олай болса, тінту актілерін кешенді зерттеу саяси қуғын-сүргіннің ұлтқа тек саяси тұрғыда ғана емес, рухани тұрғыда да ауыр соққы бергенін түйсінуге септеседі. Ал біз жоғарыда біршама тоқталған М. Андижанов, Ж. Қыстаубаев, т.б. сынды тұлғаларға қатысты құжаттарға келсек, 1937-1938 жылдардағы саяси қуғын-сүргін кезінде білім саласы кадрларына тағылған негізгі саяси айыптардың сипаты басқа аймақ ағартушыларына тағылған айыптардан алшақ емес. Біз қарастырып отырған М. Андижанов, Ж. Қыстаубаев сынды тұлғаларды тергеу барысында анықталған процессуалдық заң бұзушылықтар турасында да аз-кем қорыта айта кетер болсақ, аталған ағартушылар ісіндегі архив құжаттары көбінесе жасанды тергеу материалдарын құрайды десек те, бұл құжаттар саяси қуғын-сүргіннің ерекшеліктерін тануға септеседі.

Қорытынды. 1930-жылдары оқу-ағарту саласында саяси қуғын-сүргінге ұласқан жаңа кадрлар құру үдерісі оңтүстік өңірдің зиялы қауымның сандық және сапалық сипаттамаларын елеулі өзгерістерге ұшыратты. Зиялы қауымды қалыптастырудың мұндай әдістері оқу-ағарту саласының дамуына және қызметкерлердің кәсіби құзыреттілікке кері әсерін тигізді. Өңірдің басты ерекшелігі, оқу-ағарту саласының мамандары саяси қуғын-сүргіннен зиялылардың басқа санаттарына қарағанда көбірек зардап шекті. Қарастырылып отырған онжылдық ішінде өңірдің білім беру салаларының

басшылары іс жүзінде толығымен ауыстырылды. Білікті басшыларды тиісті білім беру саласындағы басқарушылық тәжірибесі жоқ тұлғалар ауыстырды. Осыған байланысты 1930-жылдардағы саяси қуғын-сүргін кезеңдері өңірдің білім беру салаларының дамуы терең құлдыраумен қатар жүрді. Оңтүстік өңірде билік пен оқу-ағарту саласы қызметкерлерінің белсенді саяси күресі мен ашық қақтығысының болмауына қарамастан олар қуғын-сүргін объектісіне айналғаны білім беру саласының кеңестік биліктің тікелей назарында және партиялық саясаттан тым алшақ емес екендігімен түсіндірілді. Сол себепті білім беру саласының басшылық құрамына қарсы саяси қуғын-сүргін саясаты аймақтың оқу-ағарту жүйесіне елеулі нұқсан келтірді. Сонымен қатар, өңірлік деңгейдегі оқу-ағарту саласының қызметкерлері облыс, республика деңгейіндегі басшыларға қарағанда көп дәрежеде қуғын-сүргінге ұшырады, бұл өңірлік білім саласы қызметкерлерінің ерекше рөліне, олардың орталықтағы әріптестерімен салыстырғанда жергілікті халыққа саяси және ағартушылық ықпалы жоғары дәрежеде болуымен тығыз байланысты.

Дереккөздер

ШҚПДМАА – Шымкент қаласы полиция департаментінің мемлекеттік арнайы архиві

ТОҚСТМА – Түркістан облысының саяси тарихының мемлекеттік архиві

Әдебиеттер

Алдажұманов, 2013 – *Алдажұманов Қ.С.* Қазақстандағы 20-30 жылдардағы ашаршылық пен саяси қуғын-сүргін тарихынан // *Отан тарихы.* 2013. №4. 176–183-бб.

Әлібек, 2024 – *Әлібек С.Н.* Алаш рухының жаршысы – Сейілбек Үсенов. Шымкент: Қызмет, 2024. 344 б.

Бакторазов, 2017 – *Бакторазов С.У.* Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі саяси қуғын-сүргін: тағдырлар қасіреті. Алматы, Тоғанай Т, 2017. 344 б.

Жанбосинова, Қозыбаев, 2024 – *Жанбосинова А.С., Қозыбаев И.М.* Скрытые лики террора: история в документах и судьбах. Астана, 2024. 352 с.

Кабульдинов, Калыбекова, 2021 – *Кабульдинов З.Е. Калыбекова М.Ч.* Из истории политических репрессий казахов в Республике Узбекистан: историографический обзор проблемы в научном журнале / *The scientific heritage.* 2021. №72. С. 15–18. DOI: 10.24412/9215-0365-2021-72-5-15-18.

Книга Памяти, 2023 – *Книга Памяти:* сборник воспоминаний и интервью очевидцев и потомков, пострадавших от политических репрессий 20–50х годов XX века / Сост.: Айдарбаева Р.К., Балтабаева К.Н., и др. Алматы: Мадияр, 2023. 712 с.

Қойгелдиев, 2023 – *Қойгелдиев М.Қ.* Алаш ісі. 1920-1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу ісінің құжаттары мен материалдары. В двух томах. Алматы: ТОО Издательство LEM, 2023.

Құрмет, 2021 – *Құрмет А.* Әр құжатта мыңдаған адамның тағдыры тұр // *Айқын.* 2021. №96. 1 маусым.

Материалы государственной комиссии, 2023а – *Материалы государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века).* Т. 33. Архив құжаттарындағы Түркістан облысының шерлі тарихы. 1918-1954 жж. Құжаттар мен материалдар жинағы. Құрастырушылар: Х. Тұрсын (жауапты ред.), Д. Кенжетасов, Г. Шардарбекова, Л. Динашева, З. Адильбекова, Р. Хазретәліқызы. / Жалпы редакциясын басқарған Е.Т. Карин. Астана, 2023. 392 б.

Материалы государственной комиссии, 2023б – *Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века).* Т. 50: Оңтүстік өңірдегі саяси қуғын-сүргін. Құжаттар мен материалдар жинағы. Құрастырушылар: Б.Қ. Исабек, Г.Ж. Орынбасарова, Г.Ә. Жанысбекова, С.Д. Мамраймов, Б.С.Айтай, Б.Р. Найманбаев, Ғ. Қасымхан, Ж.Қ. Әшим / Жалпы редакциясын басқарған Е.Т.Карин. Астана, 2023. 368 б.

Тұрсын, 2013 – *Тұрсын, Х.* Алаш хәм Түркістан. Алматы: Ел-шежіре, 2013. 400 б.

Sources

ŞQPDMAA – Şymkent qalasy polisia departamentiniñ memlekettik arнайы arhivі [State Special Archive of the Shymkent City Police Department]

TOQSTMA – Türkistan oblysynyñ saiasi tarihynyñ memlekettik arhivі [State Archive of Political History of Turkestan Region]

References

Aldajūmanov, 2013 – *Aldajūmanov Q.S.* Qazaqstandaғы 20-30 jyldardaғы aсаршыlyq pen saiasi quғыn-sürgin tarihynan [The Hidden Faces of Terror: History in Documents and Fates] // *Otan tarihы.* 2013. №4. 176-183 bb. [in Kazakh]

Älibek, 2024 – *Älibek S.N.* Alaş ruhynyñ jarşysy – Seilbek Üsenov [Bulletin of the Spirit of Alash - Seilbek Usenov]. Şymkent: Qyzmet, 2024. 344 b. [in Kazakh]

Baqtorazov, 2017 – Baqtorazov S. U. Qazaqstannyñ oñtüstik öñirindegi saiasi quğyn-sürgin: tağdyrlar qasireti [Political repression in the southern region of Kazakhstan: the tragedy of fate]. Almaty, Toğanai T, 2017. 344-b. [in Kazakh]

Janbosinova, Qozybaev, 2024 – Janbosinova A. S., Qozybaev İ.M. Skryityie liki terrora: istoriya v dokumentah i sudbah [The Hidden Faces of Terror: History in Documents and Fates]. Astana, 2024. 352 s. [in Russian]

Kabuldinov, Kalyibekova, 2021 – Kabuldinov Z.E. Kalyibekova M.CH. Iz istorii politicheskikh repressiy kazahov v Respublike Uzbekistan: istoriograficheskiy obzor problemy v nauchnom jurnale [Famine among Kazakhs and mass migrations of the population in the early 1930s] / The scientific heritage. – 2021. №72. C.15-18. DOI: 10.24412/9215-0365-2021-72-5-15-18. [in Russian]

Qoigeldiev, 2020 – Qoigeldiev M.Q. Alaş ısı. 1920-1930 jj. OGPU жүргізген jasandy tergeu ısınyñ qūjattary men materialdary [Alash case. 1920-1930 Documents and materials of an artificial investigation conducted by the OGPU]. V dvuh tomah. Almaty: TOO İzdatelstvo LEM, 2023. [in Kazakh]

Qūrmet, 2021 – Qūrmet A. Är qūjatta myñdağan adamnyñ tağdyry tür [The fate of thousands of people is in each document] *Aiqyn*. 2021. №96. 1 mausym.

Materialy gosudarstvennoi komisii, 2023a – Materialy gosudarstvennoi komisii po polnoi reabilitatsii jertv politicheskikh repressi (20-50 gody HH veka) [Materials of the State Commission for the Full Rehabilitation of Victims of Political Repression (20-50 years of the twentieth century)] T. 33. Arhiv qūjattaryndağy Türkıstan oblysynyñ şerlı tarihy. 1918-1954 jj. Qūjattar men materialdar jınağy. Qūrastyruşylar: H. Tūrsyn (jauapty red.), D. Kenjetaev, G. Şardarbekova, L. Dinaşeva, Z. Adilbekova, R. Hazretalıqzy. / Jalpy redaksiasyn basqarğan E.T. Karin. Astana, 2023. 392 b.

Materialy gosudarstvennoi komisii, 2023b – Materialy Gosudarstvennoi komisii po polnoi reabilitatsii jertv politicheskikh repressi (20-50 gody HH veka). [Materials of the State Commission for the Full Rehabilitation of Victims of Political Repression (20-50 years of the twentieth century)] T. 50: Oñtüstik öñirdegi saiasi quğyn-sürgin. Qūjattar men materialdar jınağy. Qūrastyruşylar: B.Q. İsabek, G.J. Orynbasarova, G.Ä. Janysbekova, S.D. Mamraimov, B.S.Aitai, B.R. Naimanbaev, Ğ. Qasymhan, J.Q. Äşim / Jalpy redaksiasyn basqarğan E.T.Qarin. Astana, 2023. 368 b.

Tūrsyn, 2013 – Tūrsyn, H. Alaş häm Türkıstan [Alash and Turkestan]. Almaty: El-şejire, 2013. 400-b.

СОДЕРЖАНИЕ / МАЗМҰНЫ ОТАН ТАРИХЫ № 29(3). 2026

<i>Dinasheva L.G., Alimbekuly A.A., Saparbekova B.</i> HISTORIOGRAPHY OF WRITTEN SOURCES ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN FROM THE 6th TO THE EARLY 13th CENTURIES: EVOLUTION OF TRANSLATIONS, TEXTUAL CRITICISM, AND HISTORICAL-GEOGRAPHICAL INTERPRETATION.....	964
<i>Suleimenova D.K., Agatay O.M.</i> ULUS OF JOCHI AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, 1380–1395 FROM VASSALAGE TO ALLIANCE.....	973
<i>Порсин А.А.</i> ВЛИЯНИЕ КЛИМАТА И ЭПИДЕМИЙ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В ЗОЛОТОЙ ОРДЕ В КОНЦЕ XIII – НАЧАЛЕ XIV ВВ.....	985
<i>Джумагалиев Д.А., Сабитов Ж.М.</i> «КРИЗИС XIV ВЕКА» И ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛЕГИТИМАЦИИ ВЛАСТИ (ПО МАТЕРИАЛАМ «МАДЖМУ АТ-ТАВАРИХ»).....	997
<i>Амирбекова С.К., Саркыткан К., Дюсенов Б.Д.</i> ХОРЕЗМ, МАВЕРАННАХР И ДЕШТ-И КИПЧАК В АРАБСКИХ РУКОПИСЯХ ВАТИКАНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ БИБЛИОТЕКИ.....	1011
<i>Koshymova A.O., Nogaibaeva M.S.</i> TOPONYMS IN KAZAKH EPICS: HISTORICAL, TOPONYMIC AND ETHNOCULTURAL ANALYSIS (BASED ON THE POEM “KOBYLANDY BATYR”).....	1032
<i>Kambarbekova G.A.</i> CENTRAL ASIA THROUGH THE LENS OF AN INDIAN TRAVELER: PEOPLE, CUSTOMS, AND TOPONYMY.....	1044
<i>Тылахметова А.С., Черниенко И.Б.</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАНА АБИЛМАМБЕТА В ОЦЕНКАХ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1063
<i>Abenova G.A., Tokishkadirov B.B., Mamyrbekov A.M.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS IN MODERN HISTORIOGRAPHY	1079
<i>Beisembayeva A.R.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS FROM THE SECOND HALF OF THE XVII CENTURY TO THE 1750S: THE SOURCE BASE OF THE RESEARCH.....	1092
<i>Galimov Ye.A., Kabuldinov Z.Ye.</i> UPRISINGS OF THE KAZAKHS OF THE JUNIOR ZHUZ AGAINST THE ABOLITION OF THE AUTHORITY OF SULTAN-RULERS.....	1104
<i>Toraigyrov Ye.M.</i> THE KAZAKH POPULATION AND THE MILITARY- ADMINISTRATIVE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER (SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY TO THE EARLY XIX CENTURY).....	1117

Төлебаева Ж.М., Хайрулдаева А.М.

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТАР МЕН ОРТА АЗИЯ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....1131

Құрманбек Қ., Қайполла Қ., Нұржанбек Н.

ҚАЗАҚ АҒARTУШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
ШАҒАТАЙ ТІЛІНДЕГІ ДІНИ ТЕРМИНДЕР
(Зәкірия бин Ибраһимнің «Мұхтасар ‘илм-И Ғал» еңбегі негізінде).....1143

Ахметова Г.М.

ТОРГОВОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ПРОЦЕССАХ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО
КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА).....1156

Черниенко Д.А., Тойбаев А.Ж.

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЖЕТЫСУСКОЙ ОБЛАСТИ
В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XXI В. (ПО ДАННЫМ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ).....1173

Оразов Р.Е., Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н.

ЖЕТИСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....1195

Abdrakhmanova G.S., Kalenova T.S., Tuleubayev Zh.Z.

THE IDEA OF NATIONAL REVIVAL IN THE WORKS
OF THE ALASH FIGURES: A HISTORICAL ANALYSIS.....1213

Жүсіп С.А., Маслов Х.Б.

ЧЕХИЯ МЕН СЛОВАКИЯ ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
БЕЙНЕСІ: МӘДЕНИЕТ, ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЖӘНЕ АЛАШ ОРДА.....1228

Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С.

XX ҒАСЫР БАСЫНДА ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІНДЕГІ
БІЛІМ БЕРУДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ, ЖАҢАША
ТЕНДЕНЦИЯ, ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР.....1241

Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М.

1918–1936 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ
ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУ САЯСАТЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕР,
ӨҢІРЛІК ПРАКТИКА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЛАР.....1254

Shakenov A.

HISTORICAL FIGURES IN RURAL STREET NAMES
OF NORTHERN KAZAKHSTAN: FROM SOVIET TO NATIONAL PANTHEON.....1268

Сулейменова А.

1925–1933-ЖЫЛДАРДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» НАУҚАНДАРЫНЫҢ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫС ӨҢІРЛЕРІНДЕ ЖҮРГІЗІЛУ ТАРИХЫ:
АРХИВТІК ДЕРЕККӨЗДЕРГЕ ШОЛУ.....1281

Омарова Г.А., Төленова З.М., Қожаханова Қ.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1931–1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ
АШАРШЫЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫ:
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЕН ҚАЛАСЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....1301

Әлібек С.Н., Косанбаев С.К., Пазиров Е.Д.

1930-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІК ӨҢІРДЕ САЯСИ

ҚҰҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАН ОҚУ-АҒАРТУ

САЛАСЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАСІРЕТТІ ТАҒДЫРЫ.....1316

Issabek M.K., Gündoğdu A.

WOMEN OF SOUTH KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT

OF STALINIST REPRESSIONS: THE FATE OF MOTHERS

AND THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY.....1331

Kassymova D.B., Abdrakhmanov B.N., Kenzhegalin A.K.

MIGRATIONS IN THE SYSTEM OF THE SOVIET-CHINESE

BORDER IN THE 1940S: SOCIETAL SECURITY IN THE KAZAKH SSR.....1347

Turgunbayev I.E., Makhayeva A.Sh., Zhanatayeva K.B.

MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC OF TÜRKİYE:

INTELLECTUAL EMIGRATION AND THE IDEOLOGICAL TRANSFER.....1360

Сауыркан Е., Каипбаева А.Т.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОН: XX ҒАСЫРДЫҢ

БАСЫНДА ҚЫТАЙ МЕН МОҢҒОЛИЯҒА ӨТКЕН

ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ЖӘНЕ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ.....1371

Базарбаев К., Батырбекқызы Г., Эрен Акдениз

ТҮРКІЯ–ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ

ЖҰМСАҚ КҮШ ПЕН ЭТНИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТІК ЫҚПАЛЫ.....1388

Zharylgassynova B., Duisenbay D.

AGRICULTURAL CULTURE OF THE KARAKUYS

SETTLEMENT: BASED ON ARCHAEOBOTANICAL

MATERIALS OF THE EARLY IRON AGE.....1405

Турганбаева Л.Р., Азитаев С.С.

АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СРЕДНЕВЕКОВОГО МАВЗОЛЕЯ

НА ГОРОДИЩЕ КЫШКАЛА (КЫЗЫЛОРДИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....1418

Ергали Г., Қалыш А.Б., Исаева А.И.

ЭТНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БРАЧНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

СРЕДИ КАЗАХОВ КАРАГАНДИНСКОЙ И УЛЫТАУСКОЙ ОБЛАСТЕЙ.....1432

Ахантаева Ә.Ж.

ЖЕТІСУ ӨҢІРІНДЕГІ ЕГІНШІЛІК ӨНІМДЕРІ

ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРМЫСТА ҚОЛДАНЫЛУЫ.....1445

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru